

Fenyő D. György

„Akiknek nincs eszközük megvédeni önmagukat”

TAR SÁNDOR *DÁLIÁK* CÍMŰ NOVELLÁJÁNAK ELEMZÉSE

Tar Sándorról szólva gyakran idézzük Esterházy szellemes megfogalmazását: „Magyarországon ma Bodor Ádám után a legjobban novellát írni *Tar Sándor* tud.”¹ Ez a mondat mintha nemcsak arra hívná fel a figyelmet, hogy Tar Sándor milyen jelentős író, és nemcsak arra, hogy Tar legsajátabb műfaja a novella, hanem arra is, hogy novellái a mesterségbeli tudás, a szövegformálás tekintetében kiválóak. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy ezt megvizsgálja. Vagyis egy novellának a szövegformálásáról lesz szó, azokról a mikrotörténekekről, amelyekből egy novella összeáll. „A szöveg mikrotörténesei” kifejezést úgy értem, hogy ahogy az olvasó halad előre, mintha állandóan valóban történe valami; új és új, előre megjósolhatatlan nyelvi impulzusok érik – úgy, hogy közben az az érzésünk, hogy a történetet maga legtermészetesebb módján halad előre. Nincs benne semmi extrém, semmi kimódolt, hanem csak elmond egy történetet, de ezt a történetet úgy mondja el, hogy maga a szöveg folyamatosan mozgásban van, új és új események [értsd: nyelvi-narrációs események] történnek benne. Hogyan vezeti az elbeszélő az olvasót, milyen motívumok kerülnek elő, mit mond ki és mit hallgat el, milyen a mondatformálása, hogyan változik az elbeszélő személye és tudása, hogyan metaforizál korábban már előkerült elemeket, hogyan változik a látószög, a nézőpont, hogyan értelmez át korábbi információkat, hogyan adagolja a tudást, hogyan bolyong az időben, hogyan fűzi egymáshoz a különböző információkat, hogyan orientál és hogyan vezet félre – nos, ilyen kérdésekről esik szó a novella belső világának vizsgálata során, a szöveg mikrotörténeleinek elemzésében.

A *Dáliák* című novella *A 6741-es személy* című kötetben jelent meg először,² majd belekerült – egyebek mellett – a *Te következel* című válogatásba is, és a szerkesztő, Király Levente a kötet élére helyezte.³

[1] A *Dáliák* történetének három rétege van. Az első, a leginkább megragadható a jelenbeli történet: egy faluban egy nyári délelőttön a főszereplő, egy Julia nevű idősebb nő, a falu bolondja végigmegegy a településen, és akivel találkozik, azzal beszédbe elegyedik, majd eljut a valaha volt kastélyba, jelenleg a helyi tévesz állattenyésztő telepére, ahol a száj- és körömfájás-járvány miatt éppen leölik az állatokat. A novella végén pedig megöli azt a férfit, Kulcsár Mihályt, akibe szerelmes. Ez a cselekménysor

1 Esterházy Péter, *A te országod = Uő, Az elefántcsonttoronyból*, Magvető, Budapest, 1991, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00171/esterhazy00175/esterhazy00175.html>

2 Tar Sándor, *A 6741-es személy*, Magvető, Budapest, 1981.

3 Tar Sándor, *Te következel*, vál. Király Levente, Magvető, Budapest, 2008. Jelen tanulmányban előforduló idézetek ebből a szövegből valók. A kiemelések mind a tanulmány szerzőjének kiemelései.

talán fél nap, de legalább néhány óra alatt játszódik; két helyszíne van: a falu és az állattenyésztő telep, és időrendben, lineárisan haladva ismerjük meg a történetet, a főhős mozgását, a vele történeteket követve.

A második cselekményréteg évtizedeket ölel fel, és nagyon mozaikosan ismerjük meg. Ez a falu és Jula előző évtizedeinek, nagyjából (véltetően) harminc-harmincöt évnek a története: a kastély sorsa, Jula magányos élete, Kulcsár iránt érzett szerelme – mindez szóbeszéd tárgya, a falu pletykáiból értesülünk róluk. Nem konkrét történeteket mesél el az elbeszélő ebből az időrétegből, hanem egy mai állapot előzménysorát, a főhős életének summáját és a falu előző évtizedeinek összképét.

A harmadik cselekményréteget ismét egy meghatározott eseménysor alkotja, rövid idő alatt játszódik, legfeljebb fél vagy egy órán át tart. A második világháborúban a tizenöt éves fiatal lányt elrejtette az anyja, de megtalálta három (véltetően szovjet, bár ezt a szöveg nem mondja ki, legfeljebb háttértudásunkból egészíthetjük ki a cselekményt) katona, lóháton elkezdtek üldözni, majd a mezőre kimenekülő lányt mindhárman megerőszakolták, s az egyik (talán hogy csöndben maradjon? hogy utólag hallgasson? vagy csak szórakozásképpen?) pisztollyal a feje mellé lőtt.

Vagyis a cselekmény konkrét történéssora egy ember teljes életét sűríti magába. Avagy megfordítva: egy falu szerves életének a szétverését, egy falu értékrendjének zavarát egyetlen fél nap történetéből, illetve egyetlen asszony életéből ismerjük meg. Ebben a fél napban válik a főhős gyilkossá, úgy, hogy az olvasó néhány mondattal előtte tudja meg a megerőszakolás történetét. A cselekmény azonban zömmel hétköznapi beszélgetésekből és lényegtelen apróságokból áll.

Az elbeszélő személye és nézőpontja folyamatosan változik: hol az egyik szereplő felől, hol valamely azonosíthatatlan nézőpontból, hol egy mindentudó elbeszélő, hol az olvasó felől látjuk az eseményeket. Van, amikor biztos az elbeszélő tudása, van, amikor részleges vagy bizonytalan.

Többször látjuk valamely mellékszereplő távlatából az eseményeket: 1. „*Virágos bakfirsuha lötyögött vékony, görnyedt termetén. Bozsóné ezt vette észre legelőször, mint egy madárijesztő, gondolta.*” 2. „Hamarné a kűszöbön ült, nem sokat hallott az egészből, mivel süket volt az egyik fülére, de látni látott, bolond, mondta, te bolond, te. *Hát már leszagatja őket. Hallod?*” Az első részletben Bozsóné nézőpontjából látjuk Julát, és mivel ebben a részletben jelenik meg először a szövegben, így ez is lesz az olvasó legerősebb benyomása róla. Furcsa, madárijesztőszerű női alakot látunk Bozsónéval együtt: vékony testet, görnyedt tartást, mindezzel kontrasztban álló ruhát. A második részletben Hamarné nézőpontját használja a novella. Ezért az idézett rész első és harmadik mondatában Hamarné szól Julához, az e kettő között álló másodikban azonban az ő fejében megfogalmazódó sopánkodást olvashatjuk.

Sokszor a főhős nézőpontja jelenik meg az elbeszélésben: 1. „Pirike jólelkű, mióta levágták a mellét a rák miatt, *azelőtt bezzeg le se köpte.*” 2. Jula rendszeren nézett rá, nem akarta megbántani *ezt a málló kövérséget, ezt a mocsingot, ezt a disznót, ezt a mocskot, ezt a köpést, akinek egy virágja nincs a ház körül,* csak piszok, lehullott mész meg csirketoll.” Nyilvánvalóan a főhősnek esett rosszul, hogy Pirike csak a betegsége óta fordul hozzá érdeklődéssel, illetve ő látja a tejbegyűjtőt üzemeltető kövér Vajdánét ilyennek. Ám az ő véleménye mögött meghúzódhat a falu közvélekedése is, az, hogy mit mond róla a falu szája.

Az iménti második szövegrész fókuszának azonosításában bizonytalanságban hagy az elbeszélő. Ez a bizonytalanság még sokkal erősebb, kidolgozottabb olyan részletekben, amikor nem valamely szereplő jelenti a nézőpontot: „Bozsóné nevetett, ahogyan a bolondokon szoktunk.” Ebben a részletben a többes szám első személy, továbbá a „szoktunk” ige egyszerre implikálja az olvasó és az elbeszélő nézőpontját. Mi, emberek, mondja a szöveg, nevetni szoktunk a bolondokon. Vagyis a „mi” magában foglalja az elbeszélőt is, az olvasót is. „Kulcsár fuldokolva, nyerítve imbolygott a vízsugár alatt, Jula mondott *valamit*, de hang nem jött ki a torkából, csak a szája mozgott. Szerelmi vallomás volt? Vagy valami más?” Bizonyos, hogy itt külső a nézőpont, de hogy honnan látjuk és halljuk a történeteket, nem lehet azonosítani. Az elbeszélő tudása nem teljes, felkínál két lehetőséget arra, hogy mi hangozhatott el, de nem mondja meg, mi történt, nem is foglal állást abban, mi lehetett abban a néhány szóban.

„Esteledett. Harangoztak? Vagy csak ő hallotta úgy?” A novella három utolsó mondatában egyszerre külső és belső a nézőpont. Az „Esteledett” még objektív elbeszélői közlés lehet, a „Harangoztak?” hiába utal valami külső hangra [amit egy külső elbeszélő érzékelhet], mégis kérdőjellel áll a szövegben, végül pedig az utolsó mondat felveti azt a lehetőséget, hogy ami külső hang hallatszik, az csak a főhős tudatának játéka.

Ennek az elbeszéléstechnikának nem abban rejlik a hatása, hogy több nézőpontot használ, hanem az, hogy ezek a nézőpontok folyamatosan váltják egymást, hogy egy-egy szóból vagy rövid kifejezésből érezhetjük, hogy hol van az adott szövegrész fókusza. A novella egészét tekintve pedig az az érzésünk, hogy egy kívülálló, de nem mindentudó elbeszélő hangját halljuk, aki folyamatosan átveszi valamely szereplője vagy a novellában szereplő valamely közösség nézőpontját: minősítését, zavarát, tudását és nem-tudását, a hallomásból tudottakat, az áthagyományozott értékeléseket, a pletykákat és vélekedéseket, és folyamatosan változik a szöveg nézőpontja.

[2] Nézzük meg azt a három szövegrészt, amelyekből megtudjuk a megerőszkolás és lövés tényét, a megbolondulás okát, és amely elmondja a jelenbeli gyilkosságot. Az első a gyilkosságot írja le, a második és harmadik a megerőszkolást és a fenyegető lövést, vagyis a főhős megőrülésének okait. 1. „Kulcsár a nevetéstől elgyengülve adta meg magát az ölelésnek, nevetve túrta, hogy a fekete cérnakesztyű leheletnyi érintéssel végigjárja arcát, szemét, haját, nyakát, hé, kiáltotta végül levegőhöz jutva, és úgy *halt meg*, egy pillanat alatt, nevető arccal, vidáman, szemében egy különös kaland ígéretével, *nyakán Jula kezeinek egyetlen roppant szorításával.*” 2. „Ez az a nő, mondta Kásós a katonáknak, akit a háború alatt *három katona becserkészett lóháton.* Az anyja eldugta a krumpilis verembe, de előmászott, és már csak azt látták, hogy szalad arra le a rét fele, a három katona meg lóháton utána. Tizenöt éves volt, azt mondják, akkor *ment el egy kereke.*” 3. „Minden eszébe jutott. A nyári nap, a rét szúrós füve, a két katona és a harmadik, aki a lovakat fogta, míg sorára várt, és fogai között egy vörös virágszirommal nevetett később, amikor *felé hajolva pisztollyal a feje mellé lőtt.*” Mindhárom részletben ott szerepel az esemény [ezt dőlttel szedtük], de mindhárom esetben egy alárendelt mellékmondat részeként (figyeljük meg az idéző főmondat igéjét és az alárendelést kifejező kötőszót). Mindháromban azt is jelzi a szöveg, hogy minderről csak valamelyik szereplő mondataiból vagy emlékéből,

valamelyik szereplő szemszögéből értesülünk: Kulcsár felől látjuk a megölését, Kásós elbeszéléséből ismerjük meg a faluban közszájon forgó történetet a megbecstelítésről, és Jula belső visszaemlékezéséből tudjuk meg a lövést. Ezért is hat Tar novelláiban a csattanó mindig ilyen erővel: mert szinte soha nem állításként, hanem lefokozva, nagyon gyakran mellékmondatban értesülünk arról, ami történt.

[3] A cselekmény a főhős, Jula mozgását követi, az ő falubeli útján haladunk végig, és az ő tragikus sorsának elbeszélését állítja középpontba. Nagyon sok részletet látunk róla, látjuk a kinézetét, arcát, ruháját. A falusi bolondot látjuk, akiről és akivel vagy szánakozással, vagy lenézéssel, vagy együttérzéssel, vagy agresszívan beszélnek és viselkednek. A hajdani úri család lányáról lévén szó, van ember a faluban, aki kárörömöt érez a sorsa iránt, van, aki értetlenkedéssel tekint rá. A gyerekek már a múltját, a történelmet nem érzik a nő alakja mögött, csak a megverhető és nevetséges, félelmet keltő és érthetetlen bolondot látják benne. A leírásban mindig hangsúlyos Jula nőisége, úrinő-mivolta, ragaszkodása a [talán csak vélt] műveltséghez és eleganciához. Hangsúlyozott az ellentmondás életkora, valamint a nőiségét szándékosan hangsúlyozó teststilizációja között [púder, kesztyű, kalap, virág- vagy darázmintás rövid ruha]. Hogy éppen a nőisége legyen ennyire fontos, azt csak az utolsó bekezdésekben, meggyalázásának elbeszélésekor értjük meg, addig mindössze arról van szó, hogy egy öregedő asszony úgy jár-ke a faluban, ahogy „nem illik”, mert az nem felel meg az életkorának és a miliónek.

A főhős megnevezései is arról a zavarról árulkodnak, amit a kinézete sugall. Az elbeszélő Julának nevezi, vagyis valamilyen becenévi formát alkalmaz, valószínűleg a Júlia név becéző alakját. A névalak elterjedhetett a faluban a főhős gyerekkori becézéséből, de ráaggathatta a falu is. Az elbeszélésben sokszor és sokféleképpen szólítják vagy nevezik meg: „bolond”, „Jula lányom”, „nemzetes asszony”, „tekintetes asszony”, „viaszibaba”, „rongylábú”. A megnevezésekben és csúfnevekben az emberek ambivalens, feszültségektől, félelmektől terhes viszonya nyer kifejezést. Részint leszólják az idős asszonyt, fölülről beszélnek hozzá, de van, aki csak kineveti, részint viszont megórzik a földbirtokos lányának szóló megnevezést, de már csúfnévként, vagy pedig kiemelik Jula úrinő-mivoltát. A férfiak mindig kiröhögik. Bizonyos helyeken mi, olvasók tudjuk, mit mondanak róla vagy neki, máskor nem: „A katonák görnyedtek a röhögéstől. Egy traktor dübörgött el mellettük, vezetője kiáltott valamit, de nem lehetett érteni.” Jula önképében a maga úrinő-mivolta fogalmazódik meg elsősorban: „Hát hogy néznék ki *kesztyűben, kalap* nélkül, Bozsóné, kérdezte Jula éllel.” „ez az Erzsi, vagy kicsoda például *zongorázn*? Na? Tud, vagy nem tud? Zongorázni, kérdezte reszketős Fekete, maga tud, Jula? Nem, dehogy, felelte Jula, de gondolom, ez azért megmagyaráz mindent.” „Itt *minden a mienk volt*, mondta neki Jula, ha esetleg érdeklí, és engem biztosan beengednek.” Ez az önkép azért hangsúlyos az elbeszélésben, mert hatalmas a távolság Jula jelenlegi helyzete, életkora, kivertsége, lenézettsége, valamint az önmagáról kialakított-dédelgetett képe között. És ugyanilyen nagy a távolság a falu jelenlegi helyzete, állapota, és a Julában élő falu- és kastély-kép között. A kastély valaha az övék volt: „Itt kívül ilyenkor ládák álltak, folytatta halkán, tele gyümölcscsel, és volt rajta egy tábla, hogy vegyéél, de gondolj az utánad jövőkre is. Apám írta rá. Mindenki ehetett belőle. Nálunk ez így volt.” Ez a kastély- és földesúr-kép

homlokegyenest ellentétes az Új Hajnal termelészövetkezet jelenlegi valóságával. Éppen a kollektivizmus szép eszméje kérdőjeleződik meg azzal, hogy látjuk, mi van a kastélyban. „A kastély nyitott ajtaján a *hallba* lehetett látni, ahol *tyúktáp, műtrágya és vérliszt* halmozódott foszlott zsákokban, fóliákban.” „Az *orgonakert* mögött füstölgött a juhok nehezen hamvadó, *hatalmas máglyája*, a fekete *füstből pernye* hullt a *fák leveleire*.” „Jula benyitott apja *mosdóvá átalakított* egykori *dolgozószobájába*.” A kastélynak az emlékezetben élő képe legitimálja Jula számára az önmagáról őrzött úrinő-képet. Ez a letűnt, valaha volt világ fejeződik ki a Kulcsár-féle történetben is. Jula felépíti önmagában azt a történetet, hogy ez a bizonyos Kulcsár Mihály szerelmes öbelé, mi több, hogy ők szerelmesek egymásba, de mégsem udvarol neki a férfi, legfeljebb nagyon áttételesen, virágnyelven. A falubeliek is tudnak erről a Julában élő szerelmes románcról, és ki-ki a maga módján beszél Julával róla. Ezek a történetek gesztusaikban is, nyelvi formuláikban is egy képzeletbeli világot hordoznak: a szerelmes regények és a (véltetően az 1940-es évekbeli) filmek kliséit látjuk viszont bennük. Jula megbecstelenítése a nőiség meggyalázása volt, Kulcsár szintén Jula nőiségével és szerelmes érzéseivel játszik. Mindazok a történetek, helyzetek és gesztusok, amelyekről Jula beszél és álmodozik, ennek a nem valóságos, de gyönyörűszipnek elképzelt szerelmi regénynek mondanak ellent. A katonák fertőtlenítőszerezrel spriccelik végig a nő testét, és röhögnek rajta. És ennek a folyamatnak a betetőzése Kulcsár megölése. A nőiségében sokszorosan megsértett Jula látja a meztelen férfit, meg is cirógatja, majd megöli: „Jula mondott valamit, de hang nem jött ki a torkából, csak a szája mozgott. *Szerelmi vallomás volt?* Vagy valami más?”

[4] Vizsgáljuk meg most azt a világot, amelyben a történet játszódik. A helyszín a magyar falu, talán az 1960-as, de inkább az 1970-es években. Hogy pontosan mikor, azt nem tudjuk, de a termelészövetkezeti világban, és arról értesülünk, hogy a világháborúban Jula még lány volt, tizenöt éves, azóta pedig megöregedett. A falu világából mindenekelőtt azt látjuk, amit hagyományosan a faluhoz szokás kötni: növényeket, állatokat. A novella címe egy virág neve. A dália a magyar falvakban gyakori növény, Jula mindenhol megnézi és megsimogatja őket, víz is magával dáliákat a guruló kocsián. Jula sorsa párhuzamos a dáliacsokor sorsával: valamikor megsúfolták, megbecstelenítették, de valahogy mégis túléli ezt a gyalázatot, és él tovább. Talán ez lehet a novella címének a magyarázata is, ennél nem több, de nem is kevesebb. Nem több: mert a dália növénynek nincs semmiféle rejtett jelentése, mitológiai története, a virágszimbolikában nincs különös és megjegyzendő jelentése. De nem is kevesebb ennél: Jula mindvégig valamiféle rokonságot érez önmaga és a dáliák között, szereti őket, becézgeti, megsimogatja. Így jelenik meg az olvasó előtt, az első szó, amit mond, a dália, és ebben az első megszólalásában azonnal párhuzamot von a virágok és az emberek között. „Jula jött, messziről kiabálva, a dáliák, a dáliák. Bozsóné nevetett, ahogyan a bolondokon szoktunk, de jólesett az együgyű Jula lelkesedése, ahogyan mondta: dáhliák, dáhliák, dáhliák, Bozsóné, a *dáliák olyanok, mint az ember, ahány, annyiféle*, de mindegyik szép, persze vannak hervadtak, ritkások is, de a legszebbek azok gyönyörűek.” Amikor a gyerekek megverik, a dáliák is szétszóródnak, porosak lesznek, de valahogy összeszedhetők, megmenthetők: „Nem lett semmi baja a *dáliáknak*, kicsit *megnyomódott*, de majd a vízben kirúgja

magát.” Nemcsak dáliaik szerepelnek a novellában, hanem a legkülönfélébb virágok, sok különböző leírásban. Hagyományosan a természet szépsége kapcsolódik a virágokhoz, a falu idilli képében is muskátlik virágoznak minden ablakban, virágos előkertek teszik színessé és harmonikussá a falu képét. Ebben a novellában is sok a virág, de azok macskahúgyszagúak, fanyar illatúak, elvadultak, vagy porosak, kissé már használtak, többször pedig csak a kerítések lécei közül kandikálnak elő, mint valami rácson. Jula mindig becézi őket, simogatja, dicséri, de egyedül ő, a novella egyetlen más szereplője sem. Hogy ezek szépsége csak őt ragadja meg, vagy mert ő párhuzamot érez saját sorsa és a virágoké között, esetleg mert ő ragaszkodik valami olyan világhoz, amelyet a virágok öncélú szépségével lehet jellemezni, nem tudjuk. De az feltűnő, hogy a virágok nem igazán szépek, vagy legfeljebb elősejlik a szépségük, de valami koszlottsággal, porral fedve, megnyomorítva. A virágmotívum a novella befejezésében, legutolsó képében is visszatér: „Minden eszébe jutott. A nyári nap, a rét szúrós fűve, a két katona és a harmadik, aki a lovakat fogta, míg sorára várt, és fogai között egy vörös virágszirommal nevetett később, amikor felé hajolva *pisztollyal a feje mellé lött.*” A szexuális erőszak, a lövés és a virág egyazon képben szerepelnek, Jula számára ugyanazt az eseményt jelentik, azonos asszociációs mezőbe kerülnek.

A falu állatvilágát is sokszor látjuk, bár a háttérben. Az állatokkal való bánásmódban keménységet, durvaságot érezhetünk, rémületet és bántást minden jelenetben. Ez valószínűleg valamiféle értékrendet is kifejez, az állatokkal és a növényekkel való bánásmód durvaságát, ami párhuzamos azzal, ahogyan a tárgyakkal és mindenekelőtt ahogyan az emberekkel bánnak. A kommunikáció és az emberi viszonyok durvasága fejeződik ki minden egyes, az állatokkal kapcsolatos gesztusban. És ezenkívül a falu fölött, a dombon magasodó egykori kastélyban, a téveszben állatokat ölnek halomra. A falu mindezt tudja, hallják a lövéseket, érzik a bűzt, kiírják a boltban, beszélnek róla. Eltűrik, megszokták, tudomásul veszik, részesei a beteg állatok leölésének. Ennek leírása vésszerűen hasonlít az emberi tömeggyilkosságok leírására: a beteg és magatehetetlen állatok vonzsolása, a hullák tömege, majd a tetemeket elhamvasztó máglya képe. Rendkívül érdekes, ahogy a téveszben történő eseményekről értesülünk. Mindent a falu perspektívájából látunk, azt halljuk, amit a faluban hallanak, azt érezzük, amit ők éreznek, és annyit tudunk róla, amennyit ők beszélnek. Sokáig nem is tulajdonítunk különösebb jelentőséget az erről szóló párbeszédeknek, mintegy belesimulnak azokba a köznapi beszélgetésekbe, amelyeknek olvasóként fültanúi vagyunk. Azért érezhetjük egy idő után fontosaknak, mert sokszor, minduntalan visszatér a lövés, a bűz, az égetés motívuma. Nehéz megítélni, hogy a falu maga is részese vagy elszemvedője a történeteknek, a novella egyáltalán nem foglal állást ebben. Nem beszél morális kérdésekről, nem használ morális kategóriákat, nem értékkel. Nagyon érzékletesen leír, aprólékosan bemutatja azt a világot és azt a sorsot, amit középpontjába állít. És közben úgy fogalmaz, hogy a tárgyszerűség és a történetmesélés természetessége mögött mégiscsak kirajzolódik, ki az áldozat, ki a bűnös, és hogyan lett mindennek részese a falu egésze.

[5] A novellában nyolcszor olvashatjuk a „lövés dörrent” kifejezést. A cselekményben ez megkapja racionális magyarázatát: lelövik a száj- és körömfájásban megbetegedett, már menthetetlen és gyógyíthatatlan állatokat. De ez a kifejezés egyúttal elindít

egy másik asszociációsort is, és az olvasóban hamar valamiféle háborús állapot képe rajzolódik ki. Mi több, két helyen ezt az asszociációt meg is erősíti a szöveg anélkül, hogy cselekményszinten eleinte kapcsolat lenne az aktuális esemény és a háború között. „Olyan lesz itt minden lassan, *mint a háború, mondta Bozsóné*, és lassan leereszkedett a székre. *A háború, mondta halkan Jula*, és nem lehetett tudni, kérdés-e, vagy megállapítás, *a háború, mondta újra*, fehér arcával az út vége felé fordult, ahol egy kastély állt alig kivehetően, fák között, vastag, fekete füst gomolygott felette.” „*Lövés dörrent, Pirike felkapta a fejét, már megint kezdik, mondta, soha nem lesz ennek vége*, a frász az emberre rájön. Maga nem fél, Jula? Én? Dehogyan félek. Eszembe sem jutott. Miről is beszéltünk?” A háborús asszociációkat megerősíti a katonák jelenléte a téesszben, és ennél is markánsabban az a férfi-viselkedés, az a férfi-összenevetés – vagy talán inkább a szöveg által is használt röhögés szót kellene használnunk –, ami a férfi erejét, hatalmát és szexuális fölényét hivatott kifejezni. „[egy katoná] felvette a háti permetezőt és lepermetezte tetőtől talpig. Igazság szerint *le kellene vetkőznie, mondta, de magától eltekintek*. Csak nyomok egy kicsit *a ruha alá* is. Meg a kalap alá. Hunyja be a szemét. *A katonák görnyedtek a röhögéstől*.” „Kulcsár a zuhany alatt állt *meztelenül*, [...] eltakarta magát, aztán *kirobbant belőle a nevetés*. [...] Kulcsár *fuldokolva, nyerítve imbolygott a vízsugár alatt*”. Mindezek az elemek vezetnek a múlt, a háború alatt történtek felidézéséhez. Ám az olyan eseményekre, amelyeknek Jula elszenvedője volt, nem könnyű emlékezni. Vélhetően ahhoz, hogy valaki élni tudjon, ki kell zárnia ezeket az emlékeket az emlékezetéből, el kell fednie, nem szabad állandóan emlékezni rájuk. Éppen ezért válik az emlékezés, az elviselhetetlenül fájdalmas emlék felidézése a novella egyik fő motívumává. Jula ugyanis egész nap azzal küszködik, hogy érzi: eszébe kellene jutnia valaminek, valami lényegesnek, ám ez nem történik meg. Ha csak a cselekmény szintjét nézzük, a helyzet akkor is logikus: látjuk, hogy kissé hibbant a főhős, és ha ő küszködik azzal, hogy nem jut eszébe valami, az olvasó könnyen összerakja a képletet: szegény félkegyelmű asszony, falubolondja, nem jut eszébe semmi.

A végkifejletben áll össze az emlékezés teljes, a novella egészét meghatározó, szerkezetileg is hangsúlyos motívummá: „Minden eszébe jutott.” Ez a mondat a legvégén hangzik el, akkor, amikor Jula megfojtja a rajta, az ő nőiségén meztelenül röhögő Kulcsárt. Ezzel a tettel mintha megszabadulna a meztelen férfiak rettenetes emlékeitől, és ezzel válik lehetővé, hogy felidéződjön benne meggyalázásának és megrettentésének emléke. Meztelen férfiak akkor és most, lövések akkor és most, virágok akkor és most: a szétszórt dáliák, illetve a vörös virágszirom.

A novella másik kulcsmotívuma a bevésődés szimbolikus megjelenítése: a vágatok, az árkok, a csíkok valamely felületen: „vastag púderrétegen árkokat vágott az izzadság”, „a cérnakesztyűn vércsíkok éktelenkedtek”, „a homokba [...] mély nyomokat vágta a kerek.” az ablak [...] párás üvegén a legördülő vízcseppek átlátszó csíkokat húztak”, „Jula a homokot kaparászta a cipőjével”. Minden képben találunk egy homogén felületet, és ezt a felületet valami felsérti, nyomot hagy rajta. Az emlékezet így őrzi meg öntudatlanul is a sebeket, az emberi személyiségben nyomot hagyó eseményeket. Öntudatlan a felejtés is, az emlékezés is, a megőrzés is. De nem lehet ezeket az árkokat, vágatokat, csíkokat csak úgy kitörölni az emlékezetből, ott vannak évtizedekig az ember személyiségében.

[6] Jula ártatlan áldozatváltára sokszor és sokféle bibliai képpel utal a szöveg. Gyakran ő maga kér segítséget, szólongatja hol az Istent, hol Jézust. Nem is tulajdonítanánk nagy jelentőséget ennek, hiszen ezek a hétköznapi beszédnek a legelterjedtebb segítségkérő, sopánkodó, panaszkodó formulái. Ám attól, hogy a szöveg más részein úgy bánnak vele, mint a megvert és megalázott Jézussal, hogy szövegszinten is felidéződik a megvert, majd a megfeszített Jézus alakja, ettől a többi részlet is jelentőségteljessé válik. „Kettőt sem lépett, *botokkal, kukoricaszárral, vesszőkkel rohantak rá* a kukoricásból, boszorkány, boszorkány, kiabálták, kisebb-nagyobb fiúk voltak a bosszúállók, Jula nevette őket, és csak az arcát védte. Kegyetlen, *vak ütések csattogtak* a testén fájón, *vad gyűlölettel csépeltek*, lehetetlen volt őket megfogni, gyerekek, motyogta, ne bántsatok, aztán már nagyon fáj, *jaj istenem*, nyöszörögte, *jaj istenem*, fellökték, és verték tovább.” „Kitárt karjaival a *faluszéli pléhkrisztusra emlékeztetett*, kalapja mint egy *töviskoszorú*, csapzott, fertőtlenítőtől bűzlő ruhája nedvesen a *testére tapadt*.” Van a szövegnek egy másik bibliai eredetűként értelmezhető képe is. „Újra lövés dörrent, és egy villanásra lovasokat vélt látni, amint vörösen úsznak a levegőben a horizont felé.” „Ismét lovasokat látott egy pillanatra, amint felé rohannak, és már-már úgy érezte, eszébe jut az a valami, ami egész nap kerülgette.” A leírás, különösen az első az apokalipszis lovasainak képét idézi meg. A végítéletkor a földön végigszáguldó négy lovas közül különösen a vörös lovon ülő, háborút hozó második lovas, valamint az éhínséget és halált hozó negyedik lovas leírásával mutatnak rokonságot a fenti képek. A cselekmény felől szintén indokolt, hogy a száguldó lovasok a főhősnek eszébe jussanak, hiszen három lovas katona erőszakolta meg a világháborúban. Vagyis egymásra montírozódik a háborús emlék, valamint a háborút megjelenítő lovas bibliai képe.⁴

A főhős áldozat tehát, több értelemben is: áldozata volt az őt megerősökölő katonáknak, családjá, legalábbis annak vagyona, életformája és értékrendje áldozatául esett a szocialista kollektivizálásnak, áldozata a rajta röhögő férfiaknak és az őt csúfoló és megverő gyerekseregnek, továbbá a belőle évek, talán évtizedek óta gúnyt űző Kulcsár Mihálynak. S hogy a nőiesnek szánt teststilizáció – az öltözet, a smink –, a különféle elbeszélte szerelmi történetek, a virágokban gyönyörködő tekintet és a dáliákat aggódva összegyűjtő nőben milyen indulatok forrhatnak, arra egy motívum: hatalmas, erős kezeinek szorító mozdulata utal többször is: „Jula levegő után kapkod, és hatalmas kezei roppant erejével a kerítés léccét roncsolja.” „Jula már nem volt ott, szemben a negyedik ház kerítésénél *csapkodott nagy kezeivel* egy dáliabokor körül”. Ugyanezek a kezek ugyanezzel a mozdulattal ölik meg a végkifejletben a meztelenségében ebben a pillanatban neki kiszolgáltatott, de meztelenségével Julában az ő örök áldozatmivoltát megéreztető Kulcsár Mihályt: „hé, kiáltotta végül levegőhöz jutva, és úgy halt meg, egy pillanat alatt, nevető arccal, vidáman, szemében egy különös kaland ígéretével, *nyakán Jula kezeinek egyetlen roppant szorításával*.”

4 „És előjőve egy másik, veres ló, és aki azon üle, megadaték annak, hogy a békességet elvegye a földről, és hogy az emberek egymást öljék; és adaték annak egy nagy kard.” [Jel. 6:4] „És látám, és ímé egy sárgaszínű ló; és aki rajta üle, annak a neve halál, és a pokol követi vala azt; és adaték azoknak hatalom a földnek negyedrészen, hogy öljenek fegyverrel és éhséggel és halállal és a földnek fenevadai által.” [Jel. 6:8.] Károli Gáspár fordítása. Online Biblia. <http://biblia.hit.hu/bible/21/REV/6>

[7] A novella befejezésében minden eddigi eseménysor és motívum újra megjelenik, ezért az utolsó bekezdés második felét egyben idézzük itt.

Kulcsár a nevetéstől elgyengülve adta meg magát az ölelésnek, nevetve túrta, hogy a fekete cérnakesztyű leheletnyi érintéssel végigjárja arcát, szemét, haját, nyakát, hé, kiáltotta végül levegőhöz jutva, és úgy halt meg, egy pillanat alatt, nevető arccal, vidáman, szemében egy különös kaland ígéretével, nyakán Jula kezeinek egyetlen roppant szorításával. Puhán lecsúszott a betonra. Jula állva maradt, lábánál szétszórt dáliák, az ablakot nézte, amelynek párás üvegén a legördülő vízcseppek átlátszó csíkokat húztak. Minden eszébe jutott. A nyári nap, a rét szúrós füve, a két katona és a harmadik, aki a lovakat fogta, míg sorára várt, és fogai között egy vörös virágszirommal nevetett később, amikor felé hajolva pisztollyal a feje mellé lőtt. Esteledett. Harangoztak? Vagy csak ő hallotta úgy?

Itt tudjuk meg azt, hogy mitől bolondult meg a lány, ezzel itt kap értelmet a lövések zajának ismételt említése. Megjelennek újra a dáliák, másodszer is szétszórva (először Jula megverésekor szóródtak szét), és ennek párhuzamként a vörös virágszirmok képe. Kulcsár meztelensége felidézi a megbecstelenített lány által látott meztelen férfiakat, aminek előzménye volt, hogy Kulcsárt látjuk a jelen történetben mindvégig puskával, amivel szintén a katonákat idézi Jula emlékezetébe. A legördülő vízcseppek vonalai az árkok motívumsorát, a „Minden eszébe jutott” mondat az emlékezés és felejtés motívumkörét teszik teljessé. Jula kezeit látjuk, egyrészt az úrinő cérnakesztyűjét, másrészt az indulatok vezérelte, aránytalanul nagy és erős kezek szorítását.

Úgy vélem, Tar Sándor legtöbb novellájának olyan a felépítése, mint amilyennek itt a *Dáliákat* bemutattuk: a befejezés felől építkeznek. A novella utolsó bekezdésében vagy csattanójában találkozunk össze minden korábbi motívum, ott kap értelmet a novella sok-sok apró mozzanata. A befejezésük felől építkező novellák mindig fordulattal, csattanóval érnek véget, még akkor is, ha éppen Tar Sándor mindig le is fokozza – alárendelt tagmondatba számúzi – ezt a csattanót.

[8] Ismerünk olyan novellákat, amelyek a kiindulásuk felől, és olyanokat is, amelyek a befejezésük felől íródnak. Kosztolányi Dezső legtöbb novellája az első, Mikszáthé a második típusba tartozik. A felütés felől építkező novellában az elbeszélő a legelején megteremt egy helyzetet, és ezt bontja ki, részletezi, az ebben rejlő lehetőségeket mutatja meg. A befejezésben nem történik semmi váratlan, illetve a novella szövegének elemei nem a csattanószerű befejezést készítik elő, hanem azt építik tovább, amit a felütés lehetőségként, potencialitásként magában rejt. Ha például megnézzük Kosztolányi *Paulina* című elbeszélését,⁵ azt látjuk, hogy az Aventinus szegény matrőzkocsmájában játszódó első jelenetet bontja ki a novella, s a befejezés sem más, mint a korábban történetek értelmezése, reflektálása, általánosítása, megvitatása.

Ezzel szemben a zárlat felől építkező novella olyan, hogy minden eleme a befejezésben kap értelmet, abban nyeri el a jelentését, a befejezés világítja meg minden

5 Kosztolányi Dezső, *Paulina = Kosztolányi Dezső Összes novellája*, Helikon, Budapest, 1994. <http://mek.niif.hu/00700/00746/00746.htm#16>

korábbi mozzanat értelmét. A vége felől építkező novella típusára Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása* című novellájából idézzük a befejezést: „– Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tisztelem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt. – Gondoltuk mi azt! – suttogá, s kis kezét szívéhez szorította.”⁶ Minden, ami addig a novellában szerepelt, ezt az erkölcsi állásfoglalást volt hivatva előkészíteni. A csattanó az, hogy a jogszolgáltatással megbízott bírók is átlátják, hogy az emberi jóézés és tisztesség magasabb rendű a jognál. Tar Sándor novellája is ebbe a típusba tartozik: minden, ami korábban elhangzott vagy történt az elbeszélésben, itt találkozik, itt kapja meg az értelmét, jelentését és súlyát.

Nem véletlenül választottuk ezt a két novellát példának a kétféle novellaszerkezetre. Kosztolányi hivatkozott művének főhőse egy olyan szegény felszolgálólány, aki maga nem képes érvényesíteni az igazságát, ezért kiszolgáltatott mindenkinek: a tolvajnak, a fogadósnak, a matrónak, a katonának. Kosztolányi művészetével nem a novellák megformálásában, de az együttérzésben bizonyára rokon Tar Sándor szemlélete: Kosztolányi beszél Paulina és Édes Anna helyett is.

A *Bede Anna tartozása* főhősenek neve pedig elhangzik a *Dáliákban*: „láttam ám Kulcsárt, Bede Erzsivel grasszáltak erre, más is látta”. A névegyezés fölött könnyen elsiklanánk, ha nem találnánk annyi rokonságot Tar és Mikszáth írásművésze, például *A jó palócok* és *A mi utcánk* felépítése, kötetformálása között, vagy a falunak mint közös értékrendű és közös emlékezetű helynek a felfogásában – még ha ez utóbbiban a két író világa és faluképe homlokegyenest ellenkezik is.

[9] Mennyiben tipikus ez a novella Tar művészetében, mennyiben különleges? Talán csak annyiban nem tipikus, hogy egy háborús megaláztatásig és megrettentésig és vissza a múltban, mert viszonylag kevés az ilyen történelmi gyökerekig visszamenő elbeszélése. Több szól a közelmúltról, a szocializmus koráról, később a rendszer-váltás idejéről. De azért ez sem egyedülálló. A novella szövegformálása, elbeszélői eljárása azonban igazán jellemző Tar Sándor sok kötetnyi írására, novellái zömére. Mindenhol azt figyelhetjük meg, hogy ugyanilyen pontosan és zavarba ejtő módon vezeti az olvasót, ugyanígy minden részletében megmunkált, minden elemükben jelentésteliek az elbeszélései.

Annyiban is tipikusnak tekinthető, hogy gyakran megismerjük részletesen a felszínt, a jelen állapotát, majd néhány mondattal, esetleg néhány bekezdéssel megrajzolja azt, hogy mi van emögött a jelenségvilág mögött, milyen emberi sor-sok, történelmi kataklizmák, vagy milyen emberi gyengeségek, örökölt terheltségek húzódnak egy-egy ember élete mögött. És annyiban is, hogy miközben egyáltalán semmi érzelmet nem mutat, mégiscsak megértjük a történetből, hogy hogyan lett valaki a falu bolondjává, mindenki által kicsúfolt páriává, és hogyan válik a novella végén gyilkossá. Az ő lelkéért szól a harang az elbeszélés utolsó mondataiban.⁷

6 Mikszáth Kálmán, *Bede Anna tartozása* = Uő, *Tót atyafiak – A jó palócok*, Móra, Budapest, 1978. <https://mek.oszk.hu/00900/00950/00950.htm>

7 Az elemzés címében szereplő idézet („Akiknek nincs eszközük megvédeni önmagukat”) Göncz Árpád *Első szavam a köszöneté* címmel megjelent országgyűlési beszédéből való. Elhangzott az első köztársasági elnökké választás alkalmából az Országgyűlésben, 1990. augusztus 3-án. *Országgyűlési napló, 1990–2022*.